

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ПІЗНАННЯ

УДК 929:[165:19:94]

Менжулін В. І.

ПРО ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ БІОГРАФІСТИКИ

Статтю присвячено низці актуальних проблем теорії та методології історико-філософської біографістики. Як і попередні публікації автора, цей текст покликаний сприяти утвердженню біографічного підходу (біографістики) як повноправної форми історико-філософського пізнання, що має специфічні стратегії, принципи, методики. Автор критикує поширені у фахових філософських колах форми скептицизму стосовно біографічного підходу в історіографії філософії (антибіографізм, компартменталізм) та демонструє евристичні потенціали такого різновиду біографічних досліджень, як створення біографічних компонентів у рамках різноманітних довідково-енциклопедичних проєктів. Значну увагу приділено пошукам шляхів уникнення таких пасток біографічного письма, як ретроспективна ілюзія та міф про абсолютну єдність життя та вчення філософа. За допомогою низки прикладів автор показує обмеженість апологетичної та розвінчувальної біографістики, а також пропонує альтернативний – збалансований – підхід у ставленні біографа до свого героя. Виступаючи проти жорсткого біографічного методологізму як такого, автор особливо наполегливо критикує такий різновид останнього, як каузальний редукціонізм, тобто схильність деяких біографів напряму виводити ідеї філософів із певних обставин їхнього життя. Спеціально аналізуються найпоширеніші форми редукціонізму (марксистська та психоаналітична). Один з основних висновків статті полягає в тому, що обов'язок біографа філософа полягає в підтримці характерної для всієї філософії парадоксальної рівноваги між індивідуальним та універсальним, часовим та вічним, практичним та теоретичним тощо.

Ключові слова: біографія, біографістика, біографічна ілюзія, біографія філософа, біографічний підхід, історико-філософське пізнання, редукціонізм, компартменталізм.

У фахових філософських колах нерідко можна натрапити на прояви доволі ворожого ставлення до історико-філософської біографістики. Наприклад, Мартін Гайдеггер не тільки твердив, що публікація мемуарів сестри Ніцше, «як і все біографічне... викликає великі побоювання» [40, с. 16], а й готовий був визнати, що «врешті-решт Гайдеггер не має ніякого значення», оскільки важливо не те, щоб нащадки знали його ім'я, а те, щоб продовжувала свій шлях його думка [41, с. 153]. Антибіографічні вислови можна знайти й у багатьох інших впливових

мислителів. Враховуючи це, у монографії, що була видана кілька років тому [20], ми прагнули довести, що насправді вивчення біографій мислителів є дуже важливою і абсолютно повноправною складовою історико-філософського пізнання. Однак, реалізуючи головну мету дослідження (яка полягала передусім у відтворенні історії питання), ми змушені були піти на певні обмеження: якщо еволюцію уявлень щодо історико-філософської біографістики було розглянуто доволі детально і систематично, то висвітлення різних теоретико-методологічних аспектів

відповідного субжанру історіографії філософії виявилось дещо мозаїчним, а подекуди й таким, що потребує уточнення. Нижче ми спробуємо виправити цей перекик, зосередившись на низці актуальних проблем теорії та методології історико-філософської біографістики і намагаючись дати їм точнішу оцінку.

Насамперед варто зазначити, що абсолютно послідовного антибіографізму («антибіографізму в чистому вигляді»), найімовірніше, взагалі не існує. І річ не лише в тому, що майже в кожного прихильника цієї настанови можна знайти більш або менш чіткі ознаки визнання важливості тих чи інших біографічних аспектів філософування. Важливіше інше: те, що, на перший погляд, видається рішучим антибіографізмом, зовсім не обов'язково є таким насправді. Візьмемо, скажімо, один з найвідоміших прикладів Гайдеггерового антибіографізму, а саме його вислів, згідно з яким про життя Аристотеля можна сказати лише, що той «народився, працював і помер» [31, с. 22–23]. Якщо придивитися до цієї схеми уважніше, то з'ясується, що навіть у цьому випадку зовсім не обов'язково має йтися про банальне перерахування анкетних даних. Адже насправді написання біографічних статей для різноманітних довідково-енциклопедичних видань, хоч воно й структурується саме навколо цих «простих» питань («народився, працював і помер»), є одним із найважливіших та найскладніших жанрів біографічного письма.

Свідченням того, що біографістика такого роду (енциклопедично-довідкова) має значні евристичні потенціали, може слугувати, скажімо, «Біографічний словник філософів ХХ століття» [49]. Так, намагання упорядників цього видання охопити якомога більше персоналій (словник містить близько 1000 іменних статей) призвело до того, що інформацію довелося подавати в доволі стислому і дещо схематизованому вигляді: національна приналежність (переважною мірою – громадянство), дати народження та смерті, дані щодо освіти та належності до певної школи (напрямку), основні місця працевлаштування, центральні твори та ідеї. Зрозуміло, що в статті, яка складається максимум з 2500 слів (саме таке обмеження виставили для себе автори словника), на повномасштабне відтворення біографії мислителя розраховувати не доводиться. Проте сам факт систематизації та зібрання під однією обкладинкою інформації стосовно такої великої кількості різноманітних мислителів являє собою істотний внесок у розробку історіографії філософії ХХ століття. Низку дуже успішних довідково-енциклопедичних

проектів, в основу яких було покладено іменні статті, здійснили й далі здійснюють вітчизняні історики філософії (див., напр.: [14; 36]). Такого роду дослідження – один з небагатьох ефективних шляхів знаходження, збереження та поширення інформації стосовно мислителів, які не набули великої слави (чи взагалі канули в забуття), але за своїх часів відігравали важливу роль в інтелектуальному житті країни. Без них наші уявлення про нашу історію будуть дуже фрагментарними.

Не випадково, що в історичному плані формуванню традиції написання біографій окремих філософів передувала традиція написання біографічних збірників. Перші античні біографи прекрасно розуміли, що галерея портретів цінна вже тим, що надає можливість для зіставлення, тоді як довести пізнавальну цінність одиначної біографії значно складніше [26, с. 228]. До речі, звернення до досвіду античної біографістики дає змогу зробити й ще один крок у напрямку деконструкції Гайдеггерового «антибіографізму». Розвиваючи методологічно цінну пропозицію С. С. Аверинцева розглянути феномен Плутарха-біографа як *силует на фоні* всього схожого та такого, що сусидить [1, с. 5], можна сказати, що силует «Гайдеггера-антибіографіста» істотно трансформується на фоні того, який великий внесок у розвиток біографістики зробили такі ідейно близькі до нього мислителі, як В. Дильтей, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр та Г. Арендт¹.

Ця трансформація стане ще виразнішою, коли ми дізнаємось, що, з підозрою ставлячись до ролі біографії в процесі формування уявлень того чи іншого філософа, Гайдеггер не виключав зворотного – великої ролі філософії в біографії філософа. На його гадку, життя філософів справді не має істотного значення для філософії, але при цьому сама філософія істотно позначається на житті тих, хто нею займається [41, с. 146–147]. Керуючись саме цим принципом, В. Бімель написав досить «гайдеггеріанську» біографію свого вчителя [5]. Відмовившись розглядати особисте життя мислителя як підтекст його праць, цей біограф перетворив праці свого героя на плідне джерело інформації стосовно того, що можна вважати справжнім життям останнього. У біографічному есе, присвяченому іншому філософу (В. Беняміну), С. Зонтаг передала цю, як нам здається, доволі дієву настанову за допомогою дуже чіткої та виразної формули: «Не можна використовувати життя для інтерпретації роботи.

¹ Докладніше про їхній внесок у розвиток біографістики див.: [20].

Проте можна використовувати роботу для інтерпретації життя» [57, с. 111]. Про те, що подібна стратегія (*не від життя до творів, а від творів до життя*) може принести багаті біографічні плоди, свідчить, наприклад, досвід В. Ф. Асмуса, який, пишучи біографію Декарта, дійшов висновку, що «міць та оригінальність його думки перетворюють написані ним філософські та наукові твори в людські документи, у факти біографії» [3, с. 31–32].

Одним із напрямів сучасної гуманітаристики, який дає змогу утриматися на тонкій лінії між життям філософів та їхньою творчістю, а також надати методологічне обґрунтування необхідності уважно дивитися в обидва боки від неї, є *новий історизм*. Цей підхід, як зазначає один з його провідних представників (А. Еткінд), «легалізує прямі зіставлення між ідеями автора та його життям, між теоріями епохи та їх практиками» [45, с. 423]. Ідею про глибокий зв'язок тексту із життям просував також відомий культурний антрополог К. Гірц, який наголошував на тому, що аналіз наукових теорій мусить включати також і життєві (зокрема й біографічні) ситуації, за яких вони виникають, та запровадив з цією метою термін та стратегію «насиченого (густого, щільного) опису» (*thick description*), протиставивши його «худому (розрідженому) опису» (*thin description*), який подібні аспекти ігнорує. У радянській гуманітаристиці аналогічну роль відігравав структурно-семіотичний підхід Ю. М. Лотмана, який «дозволяє глибоко продумувати та плідно використовувати модель “життя як текст”, представляти її в єдності “подій життя” та “подій тексту”» [8, с. 12]. Що ж до нового історизму, то в ньому поняття тексту та контексту вважаються досить умовними та постійно міняються місцями [53, с. 16]. Прийняття цієї ідеї як однієї із засадничих показово відбилосся в назвах двох частин, з яких складається праця Еткінда з інтелектуальної історії Срібного віку [44], – «Текст як життя» і «Життя як текст». Це означає, що біографічні дані можуть використовуватися з метою відтворення контексту, в якому народжувались ідеї та твори філософів, а самі ці ідеї та твори – з метою відтворення контексту життя їхніх творців.

У рамках методології нового історизму дослідження життєвих чинників перетворюється на завершальний етап багаторівневої дослідницької стратегії, яка передбачає: «інтертекстуальний аналіз, який розмикає границі *тексту*, пов'язуючи його з багатоманітністю інших текстів, його попередників та наступників;

дискурсивний аналіз, який розмикає границі *жанру*, реконструюючи минуле як єдиний, багатоструминний потік текстів різної природи; і нарешті, *біографічний аналіз* (курсив наш. – В. М.), який розмикає границі *життя*, пов'язуючи його із дискурсами та текстами, серед яких воно проходить і які воно продукує» [45, с. 416]. Однак великий інтерес до життєвих чинників не мусить призвести до знецінення текстуальної реальності. А. Еткінд навіть пропонує дотримуватися принципу *презумпції інтертекстуальності* [45, с. 456]. Ідеться про те, що передовсім інтерпретатор має займатися саме текстами: шукати смисл у них самих і в тому, як вони співвідносяться з іншими текстами. Ця презумпція діє доти, доки досліднику не посміхнеться дуже рідкісна та вагома інтерпретаційна удача – можливість довести екстратекстуальну гіпотезу, тобто поки в нього не з'являться ґрунтовні свідчення на користь глибокого зв'язку тексту з позатекстовою, життєвою реальністю. Однак з того, що за текстом зберігається центральна роль, тоді як значення екстратекстуальних чинників визнається периферійним, не випливає, що ми мусимо розділяти центр та периферію непрохідними бар'єрами. Навпаки, треба уважно вивчати їхню взаємодію. Подібне динамічне дослідження передбачає рух у двох напрямках: *дотекстовий* (за аналогією з фізичним терміном «доцентровість») вектор веде від життєвих обставин до власне текстів, тоді як *відтекстовий* (за аналогією з фізичним терміном «відцентровість») вектор, навпаки, передбачає рух від центру до периферії, тобто від текстів до життя. Отже, життєві факти відображаються в текстах, написання та читання яких, своєю чергою, позначається в нових фактах життя [45, с. 454].

Дуже важливо наголосити, що, активно пересуваючись у відтекстовому напрямку й навпаки, систематично долаючи бар'єри між текстуальною та життєвою реальністю, не треба їх ототожнювати. У цьому принципова відмінність сучасної біографістики від античної, представники якої, дотримуючись Аристотелевого ідеалу єдності оповіді, намагалися представити життя філософів як абсолютне підтвердження і втілення їхніх доктрин (див., напр.: [26, с. 259]). Сучасні біографи мають бути свідомі того, що життя людини йде в одному напрямку, а біограф розповідає про нього у зворотному, що спокушає підтягувати розрізнені події під заздалегідь відомий фінал. Однак звільнитися від цієї спокуси непросто. Наприклад, А. А. Тахо-Годі, пишучи біографію свого чоловіка (О. Ф. Лосева), наполягає на її абсолютній цілісності.

У геометричному плані подібна біографія виявляється схожою на коло, оскільки її кінець має символічно збігатися з початком: «На схилі років, на дев'ятому десятку, знов засвітилися любі образи молодості. До неї, своєї любові, звернувся старий Лосєв, до Володимира Соловйова, твори якого одержав гімназистом у винагороду. <...> Так з'єднався кінець його життя з його витокami. <...> Минуле та сучасність об'єдналися в Олексія Федоровича в гармонійну єдність» [33, с. 428]. Схильність розглядати біографію як абсолютну цілісність знаходить прояв і в тому, що деякі біографи заднім числом надто рішуче розставляють на життєвому та творчому шляху своїх героїв чіткі хронологічні маркери (етапи, періоди, фази), ігноруючи той простий факт, що людина «вправі повернутися до старих поглядів будь-якої давнини. Якщо, наприклад, певний автор у тридцять років у друкованій формі висловлював погляди X, у сорок років висловлював ідеї Y, а в п'ятдесят, замість того щоб, як усі нормальні люди, висловлювати ідеї Z, повернувся до ідей X, – це ще не привід сумніватися в датах його публікацій» [43, с. 174].

Проти біографічно-ретроспективної ілюзії відчайдушно постає герой роману Ж.-П. Сартра «Нудота»: «Я теж хотів би, щоб моє життя ткалося з хвилин, що пов'язані й узгоджені одна з одною, як у спогадах. Але це однаково, що намагались упіймати час за хвоста» [29, с. 43]. Сам Сартр неодноразово повертається до цієї теми, зокрема й в автобіографічних «Словах», де наполягає на тому, що від розгляду біографії у світлі результатів, котрі герой був не в змозі передбачити, неминуче створюється міраж [30, с. 430]. На необхідності подолання ілюзорної схожості біографії та оповідання у спеціально присвяченій цій темі статті наголошував також і П. Бурдье: «Писати історію життя, тлумачити життя як історію, тобто як зв'язну оповідь про значущу та спрямовану послідовність подій, – це, можливо, рівноцінно принесенню себе в жертву риторичній ілюзії» [6, с. 77].

Однією з найрадикальніших спроб боротьби з подібними ілюзіями був заклик Р. Барта відкинути героя біографії на користь *біографєми*, тобто випадкового набору біографічних уламків. Узагалі-то, біографічний субжанр, який передбачав безсистемне зібрання найрізноманітніших анекдотів із життя того чи іншого індивіда, виник ще у XVIII ст. (правда, під дещо іншою назвою – *біографіана*) (див.: [50, с. 23]). Однак у контексті висловленої тим самим Бартом тези про «смерть автора» подібна настанова перетворюється на прикмету радикального

антибіографізму. Дійсно, якщо авторство того чи іншого твору більше не має значення, яким після цього буде зміст біографії, наприклад, філософа, і чи буде, взагалі, в ній хоча б якийсь сенс, окрім анекдотичного? Що залишиться від біографії мислителя, якщо ми абсолютно буквально приймемо пораду ще одного з найближчих союзників Барта (М. Фуко) читати кожну книжку заради неї самої і взагалі прийняти закон, який би офіційно забороняв двічі використовувати ім'я автора, гарантуючи тим самим право на анонімність творів (див.: [32, с. 330])? Якщо ми визнаємо, що існують лише тексти, жоден з яких не скріплений хоча б з якимось іншим текстом певною *життєвою континуальністю їхнього автора*, не буде потреби навіть у дослідженні суто інтелектуальної еволюції людей, які писали ці тексти, не кажучи вже про ті аспекти їхнього життя, які не були напряму пов'язані з процесом письма.

Однак насправді принципів зауваження, що їх адресують Барт і Фуко тим, хто сприймає автора як абсолютно об'єктивну та безперервну реальність, оминаючи увагою функціональну та конструктивну природу цього феномену, розвитку біографістики зовсім не вадять, а, навпаки, дуже сприяють. Демонструючи, що автор є складною функцією, тобто конструюється за правилами, що за різних умов можуть істотно різнитися, вони спростовують не саме це поняття, а його самовпевнене та нерозбірливе застосування. Фуко цілком мав рацію, постаючи проти таких проявів біографічної ілюзії, як підгонка всього написаного тим чи іншим автором під певні припущення стосовно його «глибинної» суті або, скажімо, остаточно визначеного «фундаментального проекту» (див.: [39, с. 25–28]), і твердячи, що всім тим, хто підступається до аналізу певних творів із уже сформованим образом їхнього автора, слід мати на увазі, що сам автор у процесі роботи над своїми творами може змінюватися, ставати іншим [38, с. 64]. Завершуючи твір, у який вкладено принаймні дециму себе, автор відчуває, що він стає іншим: той, ким він був, коли тільки брався за написання цього твору, дійсно помирає, особливо якщо він, як і належить справжньому автору, писав його з повною самовіддачею. Однак це дуже специфічна смерть, адже за нею цілком може прийти нове народження: завершивши один твір і тим самим символічно вбивши його та себе в ньому, автор «переходить до інших творчих та екзистенційних можливостей», тобто до народження нового твору, а з ним і до свого нового життя як автора [37, с. 8–9].

Таке розуміння «смерті автора» зовсім не виключає можливість вивчення його біографії. Навпаки, воно робить біографічне дослідження цікавішим, а до того ж дає всім біографам дуже цінну підказку – відмовитися від наївної впевненості в тому, що будь-який герой є абсолютно незмінною субстанцією, і від наївних пошуків його «справжнього “я”», котре не може виявитися маскою [42, с. 15]. Індивід не є константою, і кожного важливого для себе моменту він «знов створює – відтворює – сам себе». Відповідно, завдання біографа полягає зовсім не в підгонці цих актів створення та відтворення під єдиний спільний знаменник, а у відстеженні та відтворенні цих «перевинаходів» своїх героїв [43, с. 217]. Біограф, який не виключає, що його герой хотів жити, постійно вмираючи та народжуючись знов, прагне не загубити за більш пізнім більш ранне або за більш відомим – менш відоме і тому старанно вивчає зміни в інтелектуальному пейзажі, на тлі якого місце одного проекту заступає інший, а також намагається уникнути спокуси скористатися фізичною смертю героя лише для того, щоб нарешті приписати йому якусь однозначну і, відповідно, однобоку ідентичність.

Сказане цілком узгоджується з тим, що біографічна традиція як така виростає з фундаментального для нашої культури припущення, згідно з яким життя людини з її фізичною смертю не закінчується. Традиція писати біографії – «це свідчення парадигмального значення для нашої свідомості символічного (текстуального) безсмертя особистісної індивідуальності» [7, с. 21]. У цьому плані зовсім не випадково, що така традиція виникла лише в тих культурах, у міфологічних традиціях яких була концепція метемпсихозу, а першим справжнім засновником такого жанру, як біографія філософів, став Аристоксен Тарентський. Останній перейшов до перипатетиків з піфагорейської школи (не порвавши з нею), де саме на засадах міфу про переселення душ формувалася такий літературний прототип біографії, як піфагорейське вчення про розбудову життя [26, с. 226–227]. Не менш прикметно, що такий античний біограф, як Діоген Лаерцій, приділяв велику увагу тому, як помирали його герої. З приводу явно присутніх у Діогена слідів ретроспективної ілюзії свого часу вдало пожартував О. Ф. Лосєв, сказавши, що «ще як слід невідомо, про що трактував цей філософ, але ось як він помирав, це майже завжди відомо» [17, с. 537]. Однак в іншому місці, аналізуючи постать та ідейну спадщину Юліана, Лосєв сам визнав, що

останні слова цього імператора-філософа можуть мати велике значення для розуміння його світогляду. Він називає «надзвичайно цінними матеріалами» [18, с. 493] записи Юліанових передсмертних слів, які зробив історик Амміан Марселін. Так само, як і листи Юліана, ці записи дають змогу уникнути однобічності в такому принциповому історико-філософському питанні, як філософсько-релігійна орієнтація цієї трагічної постаті [18, с. 493–494].

За новітніх часів подібна виважена настанова стає все популярнішою. Сучасні історики, зробивши відповідні висновки із запровадженої їхніми попередниками критики «ілюзії “цілісного бачення”» (вислів А. Еткінда [43, с. 265]), знову готові шукати доволі глибоку зв'язність у тому, як філософи живуть і помирають. Так, про повну єдність, як це було в древніх, уже не йдеться. Як показується у спеціально присвяченій цьому питанню статті, зв'язок між життям філософа і його смертю є доволі складним і неоднозначним [48]. Але принципово, що цей зв'язок визнається, причому визнається як такий, що має велике значення. Наприклад, порівняно нещодавно С. Кричлі (один з найвідоміших сучасних американських філософів; саме він помітив, що на межі ХХ–ХХІ століть після тривалої зневаги до біографій філософів як «ненаукового доважку» розпочався справжній «біографічний поворот») опублікував спеціальну працю, в якій розглянув біографії багатьох мислителів різних епох з метою показати на їхньому прикладі, що, готуючи нас до смерті, філософія тим самим навчає, як треба жити [52]. Ще один фахівець із США, досліджуючи те, наскільки гідним виявилось життя у дванадцяти видатних філософів різних епох (від Сократа до Ніцше), вміло балансує між Сциллою штучної узгодженості всіх аспектів біографій своїх героїв та Харибдою їх не менш штучної відокремленості [56]. Як показує А. Еткінд, думка, що за певних обставин прагнення до цілісності біографії приносить корисні результати, особливо властива американському прагматизму. З прагматичного погляду, цілісний образ видатної людини може, наприклад, слугувати взірцем для багатьох її сучасників та нащадків. Так, на цьому шляху біограф ризикує піти на певні натяжки, однак ризик – це ще не поразка, адже «ефект повчання та виховання залежить від того, чи спромігся біограф показати зв'язок між ідеями героя та його діями» [43, с. 265]. Що ж до абсолютного заперечення цілісного бачення, то воно «так само підриває інтелектуальну відповідальність, як і протилежний випадок» [43, с. 263].

Здатність біографа бути інтелектуально відповідальним (і не тільки не потрапляти під владу міфу про абсолютну єдність біографії, а й не піддаватися спокусі зайнятися радикальним міфоборством і будь-яку єдність руйнувати) великою мірою залежить від того, наскільки він спроможний уникнути й таких крайнощів, як *апологетика* та *розвінчування*. Відомо, що античні першопрохідці жанру, керуючись передусім саме повчально-виховальними мотивами, писали біографії філософів не так з метою відтворити реальне життя кожного з них, як заради *пропаганди* (чи навпаки – *деструкції*) його філософії та *заохочення* (чи навпаки – *відговорення*) інших людей дотримуватись її принципів (як теоретичних, так і життєвих). Відповідно, оцінки могли коливатися від абсолютного схвалення (коли йшлося про власних кумирів) до не менш однозначного засудження (стосовно представників ворожого табору). Факти при цьому могли рішуче змішуватися з фантазіями, оскільки малося на меті не інформування, а *формування* читачів (див.: [2, с. 146]). Зокрема, біографи-апологети були готові нехтувати фактами й уподібнювати своїх героїв іншим – абсолютно беззаперечним, уже остаточно канонізованим – героям історії філософії. Розвінчуючи своїх противників, античні біографи, звісна річ, теж не дуже дбали про збіг своїх оповідей з реальністю.

Принципово, однак, що приклади обох цих настанов можна знайти й у значно ближчі до нас часи. Мабуть, цілком природно, що один з головних прихильників принципу партійності філософії, такий наскрізь політизований філософ, як Карл Маркс, став героєм як апологетичних, так і розвінчувальних біографій, автори яких, відчуваючи себе учасниками відчайдушної ідеологічної боротьби, не скупилися на «політично доцільні» перекинуття (див.: [4, с. 394]). Однак приклади доволі жорсткої партійної боротьби можна відшукати і в біографічних дослідженнях, які, на перший погляд, здійснюються суто в академічному контексті. Дуже показовим у цьому плані є досвід відомого представника німецької університетської філософії другої половини XIX ст. Куно Фішера.

Якщо читати головну працю Фішера («Історію нової філософії») по томах, довгий час може складатися враження, що її автор послідовно реалізовував збалансований підхід, який передбачав визнання як негативних, так і позитивних аспектів постаті кожного з героїв. Наприклад, посилаючись на те, що він пише «не панегірик, а історію Ляйбніца та його вчення», Фішер

вдався до розбору не дуже гідних вчинків цього мислителя [35, с. 326]. Разом з тим він виступив проти надання подібним фактам надмірного значення, мотивуючи це тим, що «велике у світі ніколи не обходиться без маленького, принаймні в людській індивідуальності, а саме в сильних особистостей видатні чесноти постійно супроводжуються спорідненими слабостями» [35, с. 23]. Майже всі створені Фішером життєписи філософів (не тільки Ляйбніца, а й Бекона, Декарта, Спінози, Канта, Фіхте, Шеллінга та Гегеля), при всій їхній різноманітності і наявності в кожному з них певних елементів критики, можуть бути кваліфіковані як у цілому схвальні. Навіть коли ми доходимо до останнього тому Фішерової «Історії», присвяченого Шопенгауєру, спочатку складається враження, що й цього разу автор збирається пройти між крайнощами апологетики та розвінчування. Зокрема, він обіцяє абстрагуватися від дискусії між противниками та прихильниками філософа та зайнятися «не питаннями та спорами, що стосуються характеру Шопенгауєра та його моральної гідності, а виключно матеріалом, що слугує для ознайомлення з історією його життя» [34, с. 9]. Однак дуже швидко стає зрозуміло, що замість виваженого аналізу в цьому випадку автор вдався до нищівної критики – як особистості Шопенгауєра, так і його вчення. Як ми спробували показати в іншому місці [20, с. 85–96], причиною такої рішучої відмови від біографічного нейтралізму стало те, що діяльність Шопенгауєра радикально суперечила всьому тому, що було майже священним для самого Фішера (німецький патріотизм, німецька після-Кантова філософська традиція, філософія Гегеля, університетська філософія). Однак, звісно, внеском Фішера в розвиток історико-філософської біографістики є зовсім не ця його пристрасність стосовно Шопенгауєра, а те, як йому вдавалося збалансувати критику та апологетику при дослідженні інших філософів.

Варто зазначити також, що, говорячи про характер (геній) філософа як певну вищу інстанцію, що є витоком та умовою єдності як його вчення, так і життя, Куно Фішер певною мірою уникав такої поширеної пастки історико-філософської біографістики, як пряме (каузально-редукціоністське) виведення ідей філософів із певних обставин їхнього життя. Однак повністю уникнути загрози такого спрощеного бачення співвідношення філософії та біографії не вдається й багатьом нашим сучасникам. Як зауважує із знанням справи сучасний дослідник, що є автором цілої низки біографій філософів

новітніх часів (М. Фуко, Ж. Лакана, Ф. Гваттарі, Р. Барта), «багато, дуже багато авторів спокуються цією “психологією”»: песимізм філософії Шопенгауера виводять із складних стосунків майбутнього філософа з його надвеселою матір’ю, маскулітність надлюдини Ніцше – з невдачі матримоніальних намірів філософа стосовно дочки одного російського генерала тощо» [13, с. 14]. Як показав у спеціальній доповіді [51] інший сучасний знавець теми, за наших часів історико-філософська біографістика найбільше потерпає від двох крайнощів: уявлення, згідно з яким життя філософа абсолютно нічого не дає для розуміння його вчення, отже, їх треба розглядати окремо (*компартаменталізм*²), та уявлення, згідно з яким у біографії філософа можна знайти ключ до абсолютно автентичного розуміння його вчення, отже, останнє треба розглядати виключно крізь призму першого (*редукціонізм*). Виходячи з того, що двома найпоширенішими формами редукції в біографістиці є пояснення ледь не всього дією суто внутрішніх (психологічних, біологічних) або суто зовнішніх (соціальних, політичних) чинників, цей дослідник виділив *дві основні моделі біографічного редукціонізму – психоаналітичну та марксистську*.

Справді, серед послідовників К. Маркса неодноразово проявлялася схильність пояснювати (а нерідко й повністю редукувати) сутність учення того чи іншого філософа, посилаючись на сталий набір соціальних детермінант. Згідно з марксистською моделлю, причини та справжній сенс філософських учень треба шукати в соціально-політичній орієнтації філософа, в тому, носієм якої ідеології, виразником інтересів якого класу він є. Іронія долі полягає в тому, що цей нав’язливий соціально-класовий редукціонізм та похідне від нього (і не менш нав’язливе) проведення принципу партійності в історії філософії, ніби за принципом бумеранга, дуже негативно позначилися на традиції вивчення біографій самих засновників марксизму-ленізму. Так, скажімо, ще ранні епігони К. Маркса, всіляко намагаючись створити з нього «чисто-пролетарського» філософа, змушені були ретельно переписати його біографію [4, с. 338–339].

Не менш вульгарних форм може набути і психоаналітичний (чи ширше – психопатологічний) редукціонізм. Із часів появи вчення З. Фрейда з-під пера його послідовників вишло досить багато так званих «психобіографій»

філософів, у яких з більшою або меншою наполегливістю проводиться думка, згідно з якою вчення героя дослідження є логічним наслідком певних патологічних процесів у його психіці, отже, перше можна звести (редувати) до останніх. Філософія розглядається як симптом, а аналіз філософської системи перетворюється на встановлення етіології захворювання. Навіть К.-Г. Юнг, якого більшість представників психологічного та психіатричного цеху зовсім не безпідставно вважають надто філософським, сам час від часу дозволяв собі ставати щодо філософії в позицію лікаря, який бачить її «наскрізь». Висловлюючи в одному зі своїх листів (1943 р.) негативне ставлення до «неможливої мови», якою написані твори Гайдеггера, Юнг «діагностував» їх як «інтелектуальне збочення», а також висловив сподівання на те, що свого часу буде здійснено дослідження історії філософії, в якому «неодмінно буде глава про “психопатологію філософів”» (цит. за: [16, с. 236–237]).

Дуже поширеною формою психоаналітичного редукціонізму виступає зведення філософських поглядів того чи того мислителя до його психосексуальних особливостей. Наприклад, у книжці з дуже красномовною назвою («Непристосовані: дослідження сексуальних аутсайдерів») інформація про гомосексуальні пригоди молодого Л. Вітгенштайна приймається за абсолютну істину, а після цього стверджується, що неспроможність протистояти власним потягам «викликала у Вітгенштайна палке бажання певності, яке привело його до створення філософської системи “Логіко-філософського Трактату”» [58, с. 225]. Чимало аналогічних спекуляцій є й у зв’язку з біографією М. Фуко. Відтворюючи логіку, що була застосована ще Ж.-П. Сартром та з іншою метою (задля спростування редукції творчості Поля Валері до соціально-класових чинників), просте, але нищівне спростування всіх спроб редукувати ідеї Фуко до його сексуальної орієнтації наводить один із найавторитетніших біографів французького філософа (Д. Ерибон). Так само як, згідно з Сартром, теза «Поля Валері – дрібний буржуа» ніяк не проясняє, чому решта дрібних буржуа не стали Полями Валері, так і теза «Мішель Фуко – гомосексуаліст» нічого не дає для розуміння, чому саме Фуко, на відміну від інших гомосексуалістів, став автором «Археології знання» та багатьох інших оригінальних творів [42, с. 19]. Варта уваги думка цього ж біографа (яка, до речі, дуже резонує з регресивно-прогресивним методом Сартра), що у випадку із Фуко найважливішим є те, як він не загруз у різноманітних індивідуальних та

² Від англійського «compartmentalization» – розділення на відсіки, дроблення.

соціальних детермінаціях (таких, скажімо, як його нетрадиційна сексуальна орієнтація), а, навпаки, трансформував їх в унікальний життєво-інтелектуальний проект, який, зокрема, передбачав іронічне ставлення до власної ідентичності, проблематизацію власного обличчя та авторства [42, с. 19].

Так, погроза, що «той, хто пише патографії інших, ризикує набути власну» [24, с. 4], є радше риторичним перебільшенням, але відчуття, які викликають у філософів їхні потенційні патобіографи, вона передає доволі точно. У більш виваженій формі ставлення філософського мейнстріму до біографічного редукціонізму (як марксистського, так і психоаналітичного типу) може бути викладене, скажімо, так: «спекуляції з приводу несвідомих мотивів або заповітного класового інтересу історик думки залишає балакучим дилетантам», адже зведення дослідження певної філософської концепції «до “комплексів” автора або до соціальної структури очевидним чином є абсурдним» [28, с. 168]. Уявлення, згідно з яким діяльність філософа обумовлена, є *результатом дії* певних *причин*, що є *зовнішніми* стосовно власне його діяльності як філософа, звісно, дуже сильно псує репутацію біографічного підходу в очах філософів, які з давніх часів займаються пошуками останніх причин, тобто чогось такого, що є самодостатнім й абсолютно вільним від зовнішніх утручань. Навіть більше того: кожен філософ сам мріє бути цією останньою причиною, першопринципом.

Одним з найяскравіших виразників цієї настанови став Ф. Ніцше. Як ми намагалися показати раніше [20, с. 103–123], цей мислитель сформулював власну модель «психологічного аналізу», причому, на відміну від Фрейда (який особисто біографіями філософів не займався і спрямував свій метод передовсім на художників, письменників або, скажімо, політиків), його «старший колега» як пріоритетні об'єкти свого «психоаналізу» розглядав саме біографії любителів мудрості. Не випадково, що у своїй останній (фактично – підсумковій) книжці («Ессе Ното») Ніцше назвав одним зі своїх основних досягнень те, що йому «відкрилася прихована історія філософів, психологія їхніх великих імен» [21, с. 695]. Подібно до найрадикальніших прихильників психопатологічного та психосоматичного редукціонізму, Ніцше закликав розглядати «відважні самодурства метафізики, особливо її відповіді на питання щодо цінності буття, як симптоми певних тілесних станів» і висловлював сподівання на появу «філософського лікаря», який матиме мужність показати,

що «в будь-якому філософуванні йшлося досі зовсім не про “істини”, а про щось інше, скажімо про здоров'я, майбутнє, ріст, силу, життя» [22, с. 494–495]. Не дуже властивий канонічному психоаналізу плюралізм відчутний у твердженні, згідно з яким усі основні інстинкти людини «вже займалися колись філософією» і «кожен з них дуже хотів би являти *собою* останню мету існування та робити вигляд уповноваженого *господаря* всіх інших інстинктів», бо «кожен інстинкт є властолюбним; і, як *такий*, він намагається філософствувати» [23, с. 245]. Однак ключний акорд здійсненого Ніцше «психологічного аналізу» філософії звучить зовсім не психоаналітично, тобто не як розкриття чогось прихованого, а навпаки – як тріумфальне здійснення такого бажання, яке філософія ніколи особливо не приховувала і не репресувала. Річ у тім, що, за Ніцше, будь-яка філософія «завжди створює світ за своїм образом та подобою, вона не може інакше; філософія сама є цей тиранічний інстинкт, духовна *воля до влади* (курсив наш. – В. М.), до “створення світу”, до *causa prima*» [23, с. 246–247].

Заявивши, що у випадку з філософією всі інстинкти підпорядковані дії інстинкту духовної влади, волі до першопричини, Ніцше насправді зробив для всієї подальшої історико-філософської біографістики дві дуже корисні речі. У світлі цієї його тези втрачає сенс не лише питання про те, який з варіантів редукціонізму (марксистський або, скажімо, фрейдистський) заслуговує на більшу повагу, а й біографічний редукціонізм у його найуніверсальнішій формі. Ідеться про сумнозвісний «біографічний метод», моду на який започаткував французький літературний критик Ш.-О. де Сент-Бев ще в середині XIX ст. Редуючи будь-яку творчість до наперед визначеного переліку життєвих чинників, останній демонстрував абсолютну сліпоту щодо волі самого творця, щодо його індивідуальності, за фасадом якої «належало шукати єдину та загальну структуру причинно-наслідкових відношень» [7, с. 78]³. З аналогічних причин неприйнятним для філософів виявляється й прямолінійний біографічний позитивізм, який прийнято асоціювати з ім'ям ще одного французького літературознавця Г. Лансона.

Однак для нас важливо не виплеснути з водою й немовля. Не варто ототожнювати розглянуті вище хибні стратегії та пастки біографічного письма (редукціонізм, методологізм,

³ Нищівну критику Сент-Бева знаходимо у М. Пруста [25].

позитивізм, апологетика, розвінчування, ретроспективна ілюзія або ілюзія цілісного бачення) з біографізмом як таким і на підставі цього намагатися його заборонити чи принаймні відкласти в далеку шухляду. Пропонуючи зосередити увагу на аналізі філософських текстів, антибіографісти та компарменталісти забувають, що був *принаймні* один філософ, який сам нічого не писав і для якого його філософія та його життя були нерозривно пов'язані. Якщо би йшлося про якусь другорядну фігуру, цей епізод можна було б просто відкинути, однак ми маємо справу з таким філософським велетнем, як Сократ. З цим філософом компарменталістський проект реалізувати неможливо за визначенням. Говорячи про філософію Сократа, неможливо уникнути розмов про його життя. При цьому редукціонізм щодо Сократа теж неможливий, оскільки в нього не так філософія була невіддільною від життя, як життя від філософії. Аналізувати його життєвий шлях ми можемо тільки через призму його філософування. Отже, якщо тут і йдеться про якийсь причинний зв'язок, то радше про такий, при якому саме філософія стає *causa prima*.

З методологічного погляду принципово, що наявність «сократичного моменту»⁴, тобто глибокого зв'язку вчення із життям, можна знайти і в біографіях інших видатних постатей. Наприклад, К. Ясперс вважав зразковими в цьому плані («парадигматичними індивідами») Сократа, Будду, Конфуція та Ісуса Христа (див.: [55]). Порівняно нещодавно вийшла книжка, присвячена розгляду того, як моральні вчення тих самих Сократа, Будди, Конфуція та Ісуса Христа, а також Мойсея, Епікура, Канта, Ніцше, Толстого та інших відомих мислителів та пророків функціонували як їхні особисті життєві програми [9]. Утім, шукати повного збігу життя та вчення теж не варто, адже, за влучним висловом К. Ясперса, «інтелектуальний і реально прожитий світогляд перебувають у різних напружених відношеннях один до одного» [47, с. 289]. Існують також випадки, коли великого історичного значення набуває глибоке засвоєння та застосування у своєму житті чужих філософських ідей (як це було, наприклад, з такими мислителями, як Марк Аврелій, Цицерон або Боецій) [46, с. 192]. У справжніх філософів навіть чужі ідеї, якщо вже вони їх приймають, стають настільки *своїми*, що ними повністю пронизується та просочується все їхнє життя.

Проте, якщо ми хочемо остаточно подолати прірву між біографізмом, з одного боку, та

антибіографізмом і компарменталізмом, з другого, обов'язково треба врахувати те зерно істини, яке є в останніх. Отже, займаючись історико-філософською біографістикою, слід зважати на те, що філософія не тільки глибоко пов'язана з біографією філософа, а й весь час намагається бути від неї автономною. Так, усі ідеї певним чином вкорінені в історичному, соціальному та біографічному контексті, однак філософського статусу набувають лише ті з них, які «виявляються настільки могутніми, що трансцендують за межі свого часу та місця» [54, с. 6]. Як влучно зазначив Р.-Дж. Коллінгвуд, філософи схильні аналізувати вічні проблеми з погляду власної епохи, натомість на специфічні проблеми своєї епохи намагаються дивитися з погляду вічності [15, с. 221]. Тут, найімовірніше, ми стикаємось із головним утрудненням, що постає перед біографом *філософа*, саме тут ми маємо справу з однією з найпринциповіших відмінностей суто філософсько-біографічної роботи від того, чим займаються біографи представників інших видів людської діяльності. Філософ плекає свою самотність і одночасно маскує її. Він прагне аподейктичності, але робить це надзвичайно індивідуальним чином, бо є істотою, «яка часто біжить від самої себе, часто боїться себе, але яка є надто питливою для того, щоб постійно знов... не повертатися до себе» [23, с. 401]. Саме наполегливе відхилення від звичних форм індивідуальності заради справжньої універсальності (а не звичайної банальності) робить життя філософа по-справжньому унікальним і неповторним.

Отже, біографія філософа має принципово парадоксальний характер. Або, як дуже слушно зауважив Г. Марсель, обов'язок філософа полягає в підтримці «парадоксальної рівноваги між духом універсальності... та особистим досвідом» [19, с. 267]. Аналогічним є й обов'язок біографа філософа. Нехтування діалектикою особистого та універсального для сучасної історико-філософської біографістики є неприпустимим. Будь-яка філософсько-біографічна реконструкція від самого початку має бути вписана в ширший (філософський, міждисциплінарний та історичний) наратив. Це добре розумів уже В. Дильтей, який не тільки декларував, що розуміння індивіда «набуває істотного змісту з глибин історичного процесу» (цит. за: [27, с. 28]) і сягає «досконалості лише шляхом залучення всієї сукупності наук про дух» [10, с. 188–189], а й конкретизував ці принципи на практиці. Довід написання біографії Шляєрмахера дав йому підстави зробити такий висновок: «Якщо поглянути на життя Шляєрмахера,

⁴ Докладніше про це поняття див.: [51, с. 30].

то може скластися враження, що його біографія вичерпується багатоманітністю його вчинків. Однак при уважнішому вивченні виявляється, що неординарність цієї особистості полягає у внутрішньому взаємозв'язку її дій, що об'єднують собою релігійність, філософію, критику, нову інтерпретацію Платона і апостола Павла, його активність на церковному та державному поприщі» [10, с. 297].

Постійно шукаючи баланс між різноманітними контекстами та чинниками суто індивідуального порядку, історико-філософська біографістика зобов'язана враховувати, що «розуміння окремої особистості потребує для свого завершення систематичного знання, так само як і, з іншого боку, систематичне знання залежить від живого осягнення окремої життєвої єдності» [10, с. 189]. Реалізація цієї настанови стає можливою тому, що між індивідуальним життєвим досвідом окремого мислителя та універсальним досвідом історії існують свого роду

«суб'єктивно-об'єктивні», «індивідуально-загальні» опосередкування. Наприклад, може йтися про певні *типи світогляду*, до одного з яких приєднується той чи інший філософ залежно від своїх внутрішніх пресупозицій та історичного контексту, в якому він опинився [12]. Окрім того, функцію опосередкування може виконувати така історично-біографічна одиниця виміру, як *покоління*. Живу картину епохи допомагає відтворити просопографічний підхід, який дає змогу здійснювати перехресне дослідження біографій цілої низки представників певної епохи. Лише контекстуалізація індивідуальної біографії в системі надіндивідуальних чинників дає можливість біографу, як сказав би Дильтей, «спокійно та впевнено шанувати ту частину істини, що відкривається в кожному світогляді» [11, с. 115] і, таким чином, здійснити біографічне дослідження, уникнувши хаосу дрібних індивідуальних деталей та свавільності вузькопсихологічних пояснень.

Список літератури

1. Аверинцев С. С. Плутарх и античная биография : К вопросу о месте классика жанра в истории жанра / С. С. Аверинцев. – М. : Наука, 1973. – 277 с.
2. Адо П. Философия как способ жить : Беседы с Жанни Карлие и Арнольдом Дэвидсоном / Пьер Адо ; [пер. с фр. В. А. Воробьева]. – М. : Степной ветер ; СПб. : Коло, 2005. – 283, [3] с.
3. Асмус В. Ф. Декарт / В. Ф. Асмус. – М. : Высшая школа, 2006. – 335 с.
4. Аттали Ж. Карл Маркс : Мировой дух / Жак Аттали ; [пер. с фр. Е. В. Колодочкиной]. – М. : Молодая гвардия, 2008. – 405, [1] с.
5. Бимель В. Маргин Хайдеггер сам свидетельствующий о себе и о своей жизни : (С прил. фотодок. и ил.) / Вальтер Бимель ; [пер. с нем. А. Верникова]. – Челябинск : Урал LTD, 1998. – 283 с.
6. Бурдые П. Биографическая иллюзия / Пьер Бурдые ; [пер. с фр.] // Интер (журнал Института социологии РАН). – 2002. – № 1. – С. 75–81.
7. Валевский А. Л. Основания биографики / А. Л. Валевский. – К. : Наук. думка, 1993. – 110 с.
8. Голубович И. В. Биография: силуэт на фоне Humanities : (Методология анализа в социогуманитарном знании) : монография / И. В. Голубович. – Одесса : ФЛП Фридман А. С., 2008. – 372 с.
9. Гусейнов А. А. Великие пророки и мыслители : Нравственные учения от Моисея до наших дней / А. А. Гусейнов. – М. : Вече, 2009. – 496 с.
10. Дильтей В. Построение исторического мира в науках о духе / Вильгельм Дильтей ; [пер. с нем. под ред. В. А. Куренного] // Собрание сочинений : в 6 т. / Вильгельм Дильтей. – Т. 3. – М. : Три квадрата, 2004. – 419 с.
11. Дильтей В. Сон / Вильгельм Дильтей ; [пер. с нем. Н. С. Плотникова] // Вопросы философии. – 1995. – № 5. – С. 112–116.
12. Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах / Вильгельм Дильтей ; [пер. с нем.] // Культурология : XX век : Антология. – М. : Юристъ, 1995. – С. 213–255.
13. Дьяков А. В. Мишель Фуко и его время / А. В. Дьяков. – СПб. : Алетейя, 2010. – 672 с.
14. Київська духовна академія в іменах: 1819–1924 : енциклопедія. Т. 1 / упор. і наук. ред. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Брюховецький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – 740 с.
15. Коллингвуд Р.-Дж. Идея истории ; Автобиография / Робин Дж. Коллингвуд ; [пер. и комментарии Ю. А. Асеева ; статья М. А. Кисселя]. – М. : Наука, 1980. – 486 с.
16. Лейбин В. М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия / В. М. Лейбин. – М. : Политиздат, 1990. – 395, [2] с.
17. Лосев А. Ф. Диоген Лаэртский – историк античной философии / А. Ф. Лосев // Эллинистически-римская эстетика / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 2002. – С. 379–572.
18. Лосев А. Ф. История античной эстетики : Последние века. Кн. 1 / А. Ф. Лосев. – Х. : Фолио ; М. : АСТ, 2000. – 512 с.
19. Марсель Г. В защиту трагической мудрости / Г. Марсель // Путь в философию. Антология. – М. : ПЕР СЭ ; СПб. : Университетская книга, 2001. – С. 243–267.
20. Менжулін В. І. Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні / В. І. Менжулін. – К. : НаУКМА : Аграр Медіа груп, 2010. – 455 с.
21. Ницше Ф. Эссе homo : Как становятся сами собою / Фридрих Ницше ; [пер. Ю. М. Антоновского] // Сочинения : в 2 т. / Фридрих Ницше. – Т. 2. – М. : Мысль, 1990. – С. 693–779.
22. Ницше Ф. Веселая наука : (la gaya scienza) / Фридрих Ницше ; [пер. К. А. Свасьяна] // Сочинения : в 2 т. / Фридрих Ницше. – Т. 1. – М. : Мысль, 1990. – С. 491–719.
23. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла : Прелюдия к философии будущего / Фридрих Ницше ; [пер. Н. Полилова] // Сочинения : в 2 т. / Фридрих Ницше. – Т. 2. – М. : Мысль, 1990. – С. 238–406.
24. Перцев А. В. Молодой Ясперс: рождение экзистенциализма из пены психиатрии / А. В. Перцев. – СПб. : Изд-во Русской христианской гуманитарной академии, 2012. – 340 с.
25. Пруст М. Против Сент-Бева. Статьи и эссе / М. Пруст ; пер. с фр. Т. В. Чугуновой ; вступ. ст. А. Д. Михайлова ; коммент. О. В. Смолицкой, Т. В. Чугуновой. – М. : ЧеРо, 1999. – 224 с.
26. Рабинович Е. Г. «Жизнь Аполлония Тианского» Флавия Филострата / Е. Г. Рабинович // Флавий Филострат. Жизнь

- Аполлония Тианского / Флавий Филострат; пер., ст. и комм. Е. Г. Рабинович; отв. ред. М. Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1985. – С. 217–276.
27. Роді Ф. Жизненні корні гуманітарних наук: (по поводу «психології» і герменевтики) в позднем творчестве Дильтея / Фритцеф Роді; [пер. с нем. Н. С. Плотникова] // Герменевтика. Психология. История. [Вильгельм Дильтей и современная философия]: материалы научной конференции РГГУ. – М.: Три квадрата, 2002. – С. 11–30.
  28. Руткевич А. М. Послесловие / А. М. Руткевич // Кожев А. Понятие власти / А. Кожев. – М.: Практикс, 2006. – С. 167–182.
  29. Сартр Ж.-П. Нудота / Жан-Поль Сартр // Нудота. Мур. Слова / Жан-Поль Сартр; [перекл. з фр. В. Борсука та О. Жупанського; післямова Н. Білоцерківець]. – К.: Основи, 1993. – С. 3–182.
  30. Сартр Ж.-П. Слова / Жан-Поль Сартр // Нудота. Мур. Слова / Жан-Поль Сартр; [перекл. з фр. В. Борсука та О. Жупанського; післямова Н. Білоцерківець]. – К.: Основи, 1993. – С. 329–458.
  31. Сафрански Р. Хайдеггер: германский мастер и его время / Рюдигер Сафрански; [пер. с нем. Т. А. Баскаковой при участии В. А. Брун-Щехового; вступ. статья В. В. Бибихина]. – 2-е изд. – М.: Молодая гвардия, 2005. – 614 с.
  32. Табачникова С. В. Комментарий / С. В. Табачникова // Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко. – М.: Касталь, 1996. – С. 327–395.
  33. Тахо-Годи А. А. Лосев / А. А. Тахо-Годи. – М.: Молодая гвардия: Студенческий меридиан, 1997. – 459 с.
  34. Фишер К. Артур Шопенгауэр / Куно Фишер; [сверка перевода, частичный доп. пер. с нем. А. Б. Рукавишника]. – СПб.: Лань, 1999. – 608 с.
  35. Фишер К. История новой философии: Готфрид Вильгельм Лейбниц: Его жизнь, сочинения и учение: [пер. с нем.] / Куно Фишер. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005 (Тип. изд-ва Самар. Дом печати). – 734 с.
  36. Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник / авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. – К.: Унів. вид-во «Пulsари», 2002. – 244 с.: іл.
  37. Фокин С. Л. О пользе и вреде «опыта» / С. Л. Фокин // Эрибон Д. Мишель Фуко / Д. Эрибон. – М.: Молодая гвардия, 2008. – С. 6–12.
  38. Фуко М. Порядок дискурса: Инаугурационная лекция в Коллеж де Франс, прочитанная 2 декабря 1970 года / Мишель Фуко; [пер. с фр. С. Табачниковой] // Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко. – М.: Касталь, 1996. – С. 47–96.
  39. Фуко М. Что такое автор?: Выступление на заседании Французского философского общества 22 февраля 1969 года в Коллеж де Франс / Мишель Фуко; [пер. с фр. С. Табачниковой] // Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / Мишель Фуко. – М.: Касталь, 1996. – С. 7–46.
  40. Хайдеггер М. Ницше: Том 1 / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем. А. П. Шурбелева]. – СПб.: «Владимир Даль», 2006. – 602, [1] с.
  41. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге: избр. ст. позд. периода творчества / Мартин Хайдеггер; [пер. с нем. под ред. А. Л. Доброхотова]. – М.: Высшая школа, 1991. – 190, [2] с.
  42. Эрибон Д. Мишель Фуко / Дидье Эрибон; [пер. с фр. Е. Э. Бабаевой; предисл. и науч. ред. С. Л. Фокина]. – М.: Молодая гвардия, 2008. – 376, [2] с.
  43. Эткин А. Non-fiction по-русски правда. Книга отзывов / Александр Эткин. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – 331, [1] с.
  44. Эткин А. Содом и Психея: Очерки интеллектуальной истории Серебряного века / Александр Эткин. – М.: ИЦ-Гарант, 1996. – 413 с.
  45. Эткин А. Толкование путешествий: Россия и Америка в травелогах и интертекстах / Александр Эткин. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 438, [1] с.
  46. Ясперс К. Всемирная история философии: Введение / Карл Ясперс; [пер. с нем. К. В. Лоцевский]. – СПб.: Наука, 2000. – 272 с.
  47. Ясперс К. Психология світоглядів / Карл Ясперс; [пер. з нім. О. Кислюк, Р. Осадчук]. – К.: Юніверс, 2009. – 464 с.
  48. Behrendt K. Whole lives and good deaths / Kathy Behrendt // *Metaphilosophy*. – 2014. – Vol. 45, no. 3. – P. 331–347.
  49. *Biographical dictionary of twentieth-century philosophers* / [S. Brown, D. Collinson, R. Wilkinson, eds.]. – London and New York: Routledge, 1996. – XX, 947 p.
  50. Collins D. Sartre as biographer / Douglas Collins. – Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 1980. – 220 p.
  51. Conant J. *Philosophy and Biography* / James Conant // Wittgenstein: Biography and Philosophy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – P. 16–50.
  52. Critchley S. *The book of dead philosophers* / Simon Critchley. – New York: Vintage Books, 2009. – 266 p.
  53. Gallaher C. *Practicing New Historicism* / C. Gallaher, S. Greenblatt. – Chicago: University of Chicago Press, 2000. – IX, 249 p.
  54. Gutek G. L. *Cultural foundations of education: a biographical introduction* / Gerald L. Gutek. – New York: Macmillan; Toronto: Collier Macmillan, 1991. – VIII, 407 p.
  55. Jaspers K. *Socrates, Buddha, Confucius, Jesus: The Paradigmatic Individuals* / Karl Jaspers; [ed. by H. Arendt; transl. by R. Manheim]. – San Diego: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1985. – VIII, 104 p.
  56. Miller J. *Examined Lives: from Socrates to Nietzsche* / Lames Miller. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. – 422 p.
  57. Sontag S. *Under the sign of Saturn* / Susan Sontag // *Under the sign of Saturn: Essays* / Susan Sontag. – New York: Anchor Books, 1991. – P. 109–136.
  58. Wilson C. *The Misfits: A Study of Sexual Outsiders* / Colin Wilson. – London: Grafton, 1988. – 272 p.

V. Menzhulin

ON SOME CURRENT THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF THE BIOGRAPHICAL APPROACH WITHIN THE HISTORIOGRAPHY OF PHILOSOPHY

The article focuses on some current theoretical and methodological issues of the biographical approach within the historiography of philosophy. Like some of the author's previous publications, this text intends to promote the establishment of the biographistics as a legitimate form of the historiography of philosophy in its own right, with its own strategies, principles, and methods. The author criticizes antibiographism and compartmentalism, i.e. the forms of skepticism towards the biographical approach which are widely spread amongst professional philosophers. Then he demonstrates the profound heuristic potential of such

biographical studies as creating biographical components for various encyclopedic reference projects. The author is also trying to find the ways to avoid such typical traps in biographical writings as the retrospective illusion and the myth of the absolute unity of the life and teachings of a philosopher. With a number of examples, the author demonstrates the limits of both apologetic and disenchanting approaches and offers the biographers an alternative: a balanced approach in relation to their heroes. Opposing a hard biographical methodologism as such, the author strongly criticizes the causal reductivism, that is the tendency of some biographers to provide the immediate explanations of philosophers' ideas by some facts of their life. Two most popular forms of reductionism (Marxist and psychoanalytical) are described and analyzed in details. One of the main conclusions of the article is that the duty of the biographer of a philosopher is to keep the philosophical equilibrium between the individual and universal, temporal and eternal, practical and theoretical.

Keywords: biography, biographistics, biographical illusion, biography of philosopher, biographical approach, historiography of philosophy, reductivism, compartmentalism.

Матеріал надійшов 20.05.2016

УДК 81'42:316.75

Лютый Т. В.

МОВА ТА ІДЕОЛОГІЯ

У статті досліджено зв'язки між мовою та ідеологією на прикладі поглядів Людвіга Вітгенштайна (1889–1951), Михайла Бахтіна (1895–1975), Валентина Волошинова (1895–1936), Ролана Барта (1915–1980), Умберто Еко (1932–2016), Поля де Мана (1919–1983), Тена ван Дейка (нар. 1943), Мішеля Пешо (1938–1983), Ернесто Лакло (1935–2014) і Шанталь Муф (нар. 1943). Акцент зроблено на теорії мовних ігор. Простежуються впливи ідей «кола Бахтіна» на теорію ідеології. Вивчаються концепція міфології Барта та риторичний вимір ідеології у Еко і де Мана. Аналізується теорія Пешо й простежується тлумачення владних відносин у політичних програмах, промовах, проповідях тощо. Досліджено погляди представників критичного аналізу дискурсу – ван Дейка, Лакло і Муф.

Ключові слова: ідеологія, мова, дискурс-аналіз, знак, міф.

Думка про те, що знаково-символічні форми пронизують ідеології, міцно утвердилася з переконанням про можливість конструювати реальність і неабияк впливати на повсякденне життя за допомогою мови. Якщо ми порушуємо питання про топос ідеології, то часом шукаємо її в системах вірувань, тобто в ментальних структурах або у свідомості індивідів. Утім, деякі теоретики

вважають подібний підхід, сказати б, надто спекулятивним. А тому говорять про дослідження мови чи дискурсу як підходячого середовища, де спостерігаються ідеології. Таким чином, погляд на ідеологію, яка зводиться виключно до хибної свідомості та системи уявлень, що відображає історичну ситуацію панування певного класу над іншим, дедалі частіше зазнає розширених